

Η θέση της ελεύθερης συμβίωσης στο δικαιοσύστημα

Δημήτριος Π. Βεζυρίδης,
Φοιτητής Νομικής Σχολής, Ευρωπαϊκού Πανεπιστημίου Κύπρου

Στην ελληνική έννομη τάξη η ελεύθερη συμβίωση είναι μια, εν πολλοίς, αγνόητη από το δίκαιο πραγματική σχέση. Τα πρόσωπα που βρίσκονται σε αυτήν συμβιών σαν παντρεμένοι και δημιουργούνται για αυτούς τα ίδια προβλήματα ως προς τις προσωπικές και περιουσιακές τους σχέσεις. Στο παρόν άρθρο εξετάζεται ο τρόπος με τον οποίο θα πρέπει να ρυθμισθούν οι σχέσεις αυτές κατά τη διάρκεια και μετά τη λύση της συμβίωσης. Σημαντική εξέλιξη ως προς τις περιουσιακές σχέσεις είναι ο πολύ πρόσφατος ν.4356/2015 για το νέο σύμφωνο συμβίωσης. Όλα τα παραπάνω εξετάζονται υπό το πρίσμα του Συντάγματος και του άρθρου 21 παρ. 1 αλλά και υπό το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ.

I. Έννοια & χαρακτηριστικά ελεύθερης συμβίωσης

Η ελεύθερη ή εξώγαμη συμβίωση (nichteheliche Lebensgemeinschaft) συνιστά μια πραγματική βιοτική σχέση, στο πλαίσιο της οποίας τα μέλη (ομόφυλα ή ετερόφυλα) συζούν και συμπεριφέρονται με την συνείδηση ότι συμμετέχουν σε ένα πρότυπο κοινής οργάνωσης του καθημερινού τους βίου⁽¹⁾. Η ελεύθερη συμβίωση προϋποθέτει συγκατοίκηση του ζευγαριού, σταθερότητα εγκατάστασης, μονιμότητα⁽²⁾, ερωτική συνένωση⁽³⁾ και εξωτερική επίφαση γάμου. Ειδικότερα, η ηλικία δεν παίζει κανένα ρόλο. Η ελεύθερη συμβίωση είναι, πριν από όλα τα άλλα χαρακτηριστικά της, πραγματική (de facto) κατάσταση, η οποία ιδρύεται χωρίς την μεσολάβηση κάποιου πολιτειακού οργάνου και λύεται χωρίς περιορισμούς. Μπορεί να πραγματοποιηθεί

σε οποιαδήποτε ηλικία και πριν ακόμα από την νόμιμη ηλικία γάμου, αρκεί να υπάρχει κοινή ζωή και κοινή στέγη. Συντήνεται από το χρονικό σημείο που συντρέχουν τα πραγματικά γεγονότα που την συγκροτούν, ενώ απλή συμφωνία ή υπόσχεση προς σύσταση δεν αρκεί. Κυριότερο χαρακτηριστικό αυτής, είναι η έλλειψη νόμιμου τύπου γάμου ή συμφώνου συμβίωσης. Ελεύθερη χαρακτηρίζεται η συμβίωση όταν οι συμβιούντες δεν έχουν τηρήσει καμία νόμιμη διαδικασία γάμου ή συμφώνου συμβίωσης ή όταν κατά το εφαρμοστέο για αυτούς δίκαιο, η διαδικασία γάμου που ακολούθησαν, δεν αναγνωρίζεται ως γάμος⁽⁴⁾. Τα παραπάνω επαναλαμβάνονται ρητώς πλέον και από τον νομοθέτη στο άρθρο 6 του νέου ν. 4356/2015, όπου ρυθμίζει την τύχη των αποκτημάτων ως προς τους ελεύθερους συμβιούντες, το οποίο θα αναφερθεί αναλυτικότερα παρακάτω. Έτσι, καθίσταται σαφές ότι όπως ο γάμος, έτσι και η ελεύθερη συμβίωση πρέπει να συγκεντρώνει: α) το υλικό στοιχείο (corpus), δηλαδή την εξωτερική εμφάνιση των προσώπων ως ζευγάρι, κυρίως τη συγκατοίκηση και γενικότερα κοινωνική παρουσία και, β) το ψυχικό στοιχείο (animus), την ψυχική

«Η ελεύθερη συμβίωση είναι, πριν από όλα τα άλλα χαρακτηριστικά της, πραγματική (de facto) κατάσταση, η οποία ιδρύεται χωρίς την μεσολάβηση κάποιου πολιτειακού οργάνου»

(1) Απ. Γεωργιάδης, Συμφωνίες μεταξύ συντρόφων ή συμβιών, ΧρΔ 2015. 3.

(2) Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη, Η εξώγαμη συμβίωση, 1984, σελ. 9 σημ. 4, όπου: «είναι αμφίβολο αν το στοιχείο της μονιμότητας πρέπει να θεωρηθεί αναγκαίο για τον χαρακτηρισμό της σχέσης ως εξώγαμης συμβίωσης ενόσω και ο γάμος είναι σχέση διαλυτή». Ομοίως Παπαχρίστου, ΟικΔικ, εκδ.2η, 2005, σελ.186.

(3) Απ. Γεωργιάδης, ΧρΔ 2015.3, ο οποίος δεν θεωρεί την ερωτική συνένωση ως *conditio sine qua non* για την κατάφαση ελεύθερης συμβίωσης, σαν σκέψη, για τις περιπτώσεις των ηλικιωμένων συμβιών.

(4) Ανδρουλιδάκη - Δημητριάδη, ό.π. (σημ. 2), σελ. 10.

Η θέση της ελεύθερης συμβίωσης στο δικαιοσύστημα

δηλαδή διάθεση για κοινότητα βίου⁽⁵⁾. Ένα εύλογο ερώτημα είναι αν στην ελεύθερη συμβίωση μπορεί να εκλείψει το *corpus*, αλλά αυτή να συνεχίσει να υφίσταται ως τέτοια, όπως γίνεται δεκτό για τον γάμο. Κατά την ορθότερη γνώμη, καθοριστικό στοιχείο είναι και εδώ το *animus*⁽⁶⁾, στοιχείο το οποίο αν λείπει, εκφυλίζει την σχέση των συμβιούντων σε απλούς συγκατοίκους⁽⁷⁾. Τέλος, αμφισβητείται αν με την σύσταση αυτής συνεπάγεται και ανάληψη υποχρέωσης προς τεκνοποιία. Ορθότερα και σε αυτό το ερώτημα προσέχει αρνητική απάντηση.

Εδώ απαιτείται ένας διαχωρισμός. Η ελεύθερη συμβίωση διακρίνεται από την απλή ερωτική σχέση, μόνιμη ή παροδική, και τη συγκατοίκηση, καθώς η πρώτη κατάσταση δεν δημιουργεί κοινότητα βίου, ενώ η δεύτερη δεν εμπίπτει στην ειδικότερη έννοια της συμβίωσης, όπως αυτή νοείται στο οικογενειακό δίκαιο. Ο λόγος συγκατοίκησης ενός άνδρα και μιας γυναίκας πιθανότατα συνίσταται στην εξοικονόμηση δαπανών, στην συντροφιά και στην παροχή αλληλοβοήθειας⁽⁸⁾. Τα στοιχεία της ελεύθερης συμβίωσης δεν απαντώνται επίσης στην περίπτωση άκυρου ή ακυρώσιμου γάμου, καθώς ο γάμος αυτός παράγει αποτελέσματα μέχρι την ακύρωσή του. Η αναδρομική ανατροπή του, μετά την ακύρωσή του δεν μετατρέπει την προηγούμενη έγγαμη συμβίωση σε ελεύθερη συμβίωση. Αντιθέτως, όταν ο γάμος είναι ανυπόστατος υπάρχει ελεύθερη συμβίωση, εφόσον πληρούνται οι προϋποθέσεις της.

Η νομολογία, η οποία επιχειρεί να δώσει τον δικό της ορισμό, επισημαίνει: «.. Η ελεύθερη ένωση δεν αποτελεί θεσμό ρυθμιζόμενο από το δίκαιο, ως ο γάμος, αλλά πραγματική κατάσταση, όπου δύο άτομα διαφορετικού φύλου, συνδεόμενα με στενούς προσωπικούς δεσμούς αγάπης και αμοιβαίας εμπιστοσύνης και αλληλοβοήθειας στο μέτρο των δυνατοτήτων εκάτερου εξ αυτών,

συγκατοικούν υπό την ίδια στέγη, σιτίζονται από κοινού, διατηρούν κοινό εισόδημα, σταθερότητα εγκαταστάσεως και γενικότερα εμφανίζονται ως σύζυγοι έναντι τρίτων..»⁽⁹⁾. Βέβαια, ο άνω ορισμός της νομολογίας δεν εξηγεί, για ποιον λόγο εμφανίζεται ως προϋπόθεση και απαιτείται από τους ελευθέρως συμβιούντες να διατηρούν κοινό εισόδημα, την στιγμή που κάτι τέτοιο δεν απαιτείται ούτε καν στον γάμο.

Την ελεύθερη συμβίωση συναντούμε ως έννοια στην έννομη τάξη μας, ως στοιχείο του πραγματικού των κανόνων των ΑΚ 1444 §2 (αναγνωρίστηκε ως λόγος για τη στέρηση της διατροφής μετά το διαζύγιο ν.1329/1983, αναγνωρίζοντας εμμέσως κατά κάποιους οινεί διατροφική αξίωση των συντρόφων κατά αλλήλων⁽¹⁰⁾), ΑΚ 1456-1457 (πρόσβαση στην ιατρική υποβοήθηση στην ανθρωπίνη αναπαραγωγή ν. 3089/2002), του ν. 3500/2006 για την ενδοοικογενειακή βία, αλλά και στον ν. 3418/2005 γνωστό ως Κώδικα Ιατρικής Δεοντολογίας, όπου ορίζει ρητώς ότι ο σύντροφος θεωρείται ως «οικείος» του ασθενή και μπορεί να δώσει συναίνεση σε ιατρική πράξη. Επίσης, όπως προαναφέρθηκε, ο πρόσφατος ν. 4356/2015 στο άρθρο 6 προβλέπει πλέον ρύθμιση για τους ελευθέρως συμβιούντες, που αφορά την αναζήτηση των περιουσιακών αποκτημάτων μετά τη λύση της, κατά τις διατάξεις του αδικαιολόγητου πλουτισμού. Τέλος, συναντούμε και τη μόνιμη σχέση με σαρκική συνάφεια, στο πλαίσιο της ΑΚ 1469 αρ. 5 (προσβολή πατρότητας από τον άνδρα, με τον οποίο η μητέρα είχε μόνιμη σχέση με σαρκική συνάφεια)⁽¹¹⁾. Βέβαια, το γεγονός ότι βρίσκουμε την ελεύθερη συμβίωση σε διατάξεις του ΑΚ ή σε ειδικούς νόμους δεν θα πρέπει να μας παρασύρει στο συμπέρασμα ότι ο νομοθέτης αναγνωρίζει την εν λόγω βιοτική σχέση. Θα πρέπει να διαχωρίσουμε την έννοια της «νομιμότητας» από εκείνη της «αναγνώρισης». Η

«Η ελεύθερη συμβίωση διακρίνεται από την απλή ερωτική σχέση, μόνιμη ή παροδική, και τη συγκατοίκηση, καθώς η πρώτη κατάσταση δεν δημιουργεί κοινότητα βίου, ενώ η δεύτερη δεν εμπίπτει στην ειδικότερη έννοια της συμβίωσης»

(5) Έτσι Αγαλλοπούλου, Οι έννομες συνέπειες της ελεύθερης συμβίωσης, ΝοΒ 1989.865 επ.· Κουριουμτζή, Η αναγνώριση της ελεύθερης συμβίωσης από το δίκαιο, Αρμ 1991.1053 επ.· Σχορίνη, στον ΑΚ Γεωργιάδη-Σταθόπουλου, άρθρ. 1444, αρ. 31.

(6) Σχορίνη, στον ΑΚ Γεωργιάδη-Σταθόπουλου, άρθρ. 1444, αρ. 35.

(7) Περάκη, Η εκτός γάμου συμβίωση: ελεύθερη ή με σύμφωνο, 2010, σελ. 14.

(8) Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη, ό.π. (σημ.2), σελ. 9-10.

(9) Αντί πολλών ΕφΘεσ 1704/1990 Αρμ 1990.345· ΠΠρΑθ 775/2004 ΝοΒ 2004.1004· ΜΠρΚοζ 204/1999, ΝοΒ 2000.1446.

(10) Παναγόπουλος, Γάμος, σύμφωνο συμβίωσης & ελεύθερη ένωση, 2010, σελ. 186.

(11) Κουτσουράδης, Ο ν. 3719/2008: *Andietur et altera Pars et Cetera!*, ΕφΑΔ, 2009.57· Παπαχρίστου, ΟικΔικ2, σελ.187 επ.

Οικογενειακό δίκαιο

νομιμότητα έχει το νόημα ότι το θετικό δίκαιο ανέχεται⁽¹²⁾ τη συγκεκριμένη κατάσταση και ότι αυτή δεν προσκρούει σε απαγορευτικούς κανόνες δικαίου. Από την άλλη μεριά, η αναγνώριση σημαίνει την σύνδεσή της με έννομες συνέπειες, οι οποίες, όπως φάνηκε, είναι αρκετά περιορισμένες στο δικαίό μας.

II. Συγκριτικό δίκαιο

Εκκινώντας από το γερμανικό και το γαλλικό δίκαιο, τα οποία βρίσκονται πιο κοντά στο ελληνικό, δεν βρίσκουμε διαφορές ως προς την νομοθετική αντιμετώπιση της ελεύθερης συμβίωσης. Καθότι και αυτά ηπειρωτικά δίκαια, επηρεασμένα από το *consilium* του Trient (1563) αλλά και από την εισαγωγή της ιερολογίας κατά το Βυζαντινό δίκαιο (895), απαιτούν συγκεκριμένο τύπο για τη σύναψη του γάμου, αλλά και συγκεκριμένο τύπο και διαδικασία για την αναγνώριση ενόμων συνεπειών⁽¹³⁾. Με λίγα λόγια, όπως και το ελληνικό δίκαιο, δεν προβλέπουν τίποτα για τις ελεύθερες ενώσεις, παρ'όλο και εκείνα «ανέχονται» τις σχέσεις αυτές. Αυτό όμως το ιδεολογικό υπόβαθρο, διαφάνηκε ήδη από πολύ παλιά, όταν ο Ναπολέοντας με την περίφημη ρήση του είπε: «*Les concubins se passent de la loi, la loi se désintéresse d'eux*», δηλαδή, «οι συμβιούντες αρνούνται το σύστημα που ήδη υπάρχει, άρα ρυθμίζοντας τη συμβίωση, επεμβαίνουμε και τους στερούμε την ελευθερία τους!». Βέβαια, στα δίκαια αυτά, όπως και στο δικό μας, γίνανε πλείστες όσες προσπάθειες να ρυθμιστούν οι σχέσεις αυτές, με προσφυγή είτε σε διατάξεις περιουσιακού δικαίου (κοινωνίας, εταιρικού δικαίου, εργασιακής σχέσης) είτε σε αναλογική εφαρμογή διατάξεων από το δίκαιο του γάμου ή της μνηστείας. Περισσότερες απαντήσεις μπορούμε να πάρουμε εξετάζοντας «εξωτικά δίκαια». Το Σοβιετικό δίκαιο του 1927-1944 θεωρούσε γάμο τις άτυπες συμβιώσεις που συνάπτονταν με σκοπό γάμου. Ανάλογες μορφές γάμου υπάρχουν σε χώρες, όπως η Βολιβία,

Βραζιλία ο Παναμάς και η Γουατεμάλα⁽¹⁴⁾. Ειδικότερα, στο δίκαιο του Παναμά⁽¹⁵⁾, μετά από συμβίωση πέντε ετών η σχέση ανάμεσα στους συντρόφους «ενδυναμούνται» σε γάμο. Αντίστοιχα, στο δίκαιο του Περού, μετά από πάροδο πενταετούς συμβίωσης ιδρύεται τεκμήριο για συμμετοχή στα αποκτήματα στη διάρκεια της συμβίωσης και στο δίκαιο της Χιλής, εφαρμόζονται βάσει νόμου, οι διατάξεις για την αστική εταιρεία.

Εν συνεχεία, το *common law* γνώριζε, και σε ορισμένες περιπτώσεις ακόμα γνωρίζει, την περίπτωση του άτυπου γάμου (*common law marriage*), σύμφωνα με το οποίο, η εγκυρότητα του γάμου δεν εξαρτάται ούτε από θρησκευτική τελετή, ούτε από αστικό τύπο αλλά συνάπτεται «*by the consent of the parties as any other contract*», δηλαδή «με συμφωνία των μερών, όπως κάθε άλλη σύμβαση». Ο *common law marriage* ισχύει ακόμα σε ορισμένες Πολιτείες της Αμερικής, ενώ στην Αγγλία έπαψε να ισχύει μετά το 1753. Τέλος, έκπληξη προκαλεί η περίπτωση της Ιαπωνίας και της Τουρκίας. Στην Ιαπωνία μέχρι το 1898 ο γάμος δεν απαιτούσε τύπο. Κοινωνικά όμως, μέχρι και σήμερα, είναι παραδεκτός αν υπάρχει συμβίωση. Πολλοί Ιάπωνες, που βλέπουν στην δήλωση του γάμου ένα τυπικό κριτήριο, αμελούν τη δήλωσή του μέχρι να αποκτήσουν παιδιά ή λίγο πριν τον θάνατό τους ή και καθόλου. Η συμβίωση όμως, μέχρι την στιγμή της δήλωσης, έχει νομικές συνέπειες. Αντίστοιχη περίπτωση είναι και της Τουρκίας, όπου τα προηγούμενα χρόνια η έναρξη της συμβίωσης γινόταν με την ιερολογία κατά το ισλαμικό δίκαιο. Παρ'όλο το γεγονός ότι το τουρκικό δίκαιο απαιτεί καταχώριση σε ληξιαρχείο, στις μικρές πόλεις και τα χωριά συχνά δεν δηλώνεται ο γάμος⁽¹⁶⁾.

III. Ελεύθερη συμβίωση: Σύνταγμα, ΔΕΕ & ΕΣΔΑ

Εξετάζοντας την ελεύθερη συμβίωση υπό το πρίσμα του Συντάγματος, και ερμηνεύοντας το άρθρο 21 παρ.1 αυτού, διαπιστώνουμε ότι η κρατούσα γνώμη⁽¹⁷⁾ στη θεωρία του

«η αναγνώριση σημαίνει την σύνδεσή της με έννομες συνέπειες, οι οποίες, όπως φάνηκε, είναι αρκετά περιορισμένες στο δικαίό μας»

(12) Κουγιουμτζή, *Αρμ* 1991.1058. Έτσι και Κλειδωνόπουλος, Τα θέματα της χρηματικής ικανοποίησης λόγω ψυχικής οδύνης και της αποζημίωσης για στέηση διατροφής, *ΕλλΔνη*, 2003. 906.

(13) Ανδρουλιδάκη – Δημητριάδη, *ό.π.* (σημ.2), σελ. 32.

(14) Ανδρουλιδάκη – Δημητριάδη, *ό.π.* (σημ. 2), σελ. 8.

(15) Κουτσουράδης, *Εφ.ΑΔ*, 2009.68, σημ.111.

(16) Ανδρουλιδάκη – Δημητριάδη, *ό.π.* (σημ.2), σελ. 34.

(17) Κασσιμάτης, Το ζήτημα της τριτενέργειας των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, *ΤοΣ*,

Η θέση της ελεύθερης συμβίωσης στο δικαιικό σύστημα

συνταγματικού δικαίου δέχεται ότι ως οικογένεια νοείται αυτή που αποτελείται από γονείς και τέκνο ή τέκνα, η λεγόμενη άρτια πυρηνική οικογένεια. Αδιάφορο είναι κατά αυτήν, αν τα παιδιά γεννήθηκαν εντός ή εκτός γάμου ή συμφώνου συμβίωσης. Έτσι, όταν από ελεύθερη συμβίωση έχει προκύψει τέκνο, πρόκειται για συνταγματικά προστατευόμενη οικογένεια, καθότι γίνεται πλέον καθολικά δεκτό ότι το άρθρο 21 παρ. 1 προστατεύει και την εξώγαμη οικογένεια. Θεμελιώδες επιχείρημα προς αυτήν την άποψη είναι το γεγονός ότι το άρθρο του Συντάγματος διαχωρίζει την έννοια του «γάμου» από εκείνη της «οικογένειας»⁽¹⁸⁾. Αν ταυτίζονταν, δεν θα υπήρχε λόγος διπλής αναφοράς. Κατά την Περάκη⁽¹⁹⁾, ορθότερο θα ήταν να γίνεται λόγος για εκτός γάμου οικογένεια ανεξάρτητα από την ύπαρξη τέκνων, διότι κατά αυτήν την άποψη δεν θα ήταν δίκαιο να τυγχάνει ένα ζευγάρι διαφορετικής αντιμετώπισης μόνο εκ του λόγου ότι δεν έχουν αποκτήσει ακόμα παιδί. Επιπλέον επιχείρημα, θεμελιώνεται στην ΑΚ 1389 όπου: «οι σύζυγοι έχουν υποχρέωση συνεισφοράς στις ανάγκες της οικογένειας», χωρίς να γίνεται λόγος για την ύπαρξη τέκνων. Φτάνουμε, λοιπόν, στο συμπέρασμα ότι αν ένα ζευγάρι έχει αποκτήσει τέκνο εντάσσεται στην έννοια του 21 Σ και προστατεύεται⁽²⁰⁾. αν όχι, δεν εντάσσεται.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, το Σύνταγμα δεν αποκλείει, δεν απαγορεύει αλλά ούτε και προστατεύει την εξώγαμη συμβίωση (ενν. χωρίς τέκνα). Ο νομοθέτης είναι ελεύθερος να θεσπίσει ή να μην θεσπίσει διατάξεις για αυτήν. Αυτό είναι και το κυριότερο επιχείρημα των πολέμιων της αναλογικής εφαρμογής διατάξεων του δικαίου του γάμου στην ελεύθερη συμβίωση, ότι δηλαδή δεν εντάσσεται στο προστατευτικό πεδίο του άρθρου 21 Σ. Σε κάθε περίπτωση, η ελεύθερη συμβίωση εντάσσεται στο προστατευτικό πεδίο του άρθρου 5 παρ.1 Σ, ως έκφανση του δικαιώματος ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας⁽²¹⁾.

Όσον αφορά τη νομολογία του ΔΕΕ, παρότι αυτό δεν διαθέτει αρμοδιότητα σε θέματα οικογενειακού δικαίου, είχε την ευκαιρία να λάβει θέση απέναντι στο κοινωνικό αυτό φαινόμενο, σε περιπτώσεις στις οποίες διατάξεις του ενωσιακού δικαίου (ελεύθερη κυκλοφορία προσώπων, ίση επαγγελματική μεταχείριση κτλ.), διασταυρώνονται με ζητήματα οικογενειακής κατάστασης. Ενδιαφέρον έχει μια απόφαση του ΔΕΕ⁽²²⁾ που αφορά εμμέσως την ελεύθερη συμβίωση. Ο Ολλανδός Α.Ρ. Roodhuijzen, υπάλληλος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, ζήτησε από το Δικαστήριο Δημόσιας Διοίκησης της Ε.Ε να ακυρώσει απόφαση, με την οποία δεν αναγνωρίστηκε η σχέση συμβίωσης με τη σύντροφό του και ως εκ τούτου, η τελευταία δεν υπήχθη στο σύστημα υγειονομικής ασφάλισης της Ένωσης. Σημειωτέον ότι είχαν συνάψει σύμφωνο συμβίωσης ενώπιον συμβολαιογράφου της Ολλανδίας, δεν είχαν όμως καταχωρίσει αυτό στο σχετικό μητρώο, όπως προβλέπει το ολλανδικό δίκαιο για να αποκτήσει ενέργεια, ώστε να υπαχθεί και αυτή στο σύστημα ασφάλισης. Το δικαστήριο απεφάνθη, ότι δεν προϋποτίθεται καταχώριση της σχέσης,

«η ελεύθερη
συμβίωση
εντάσσεται στο
προστατευτικό
πεδίο του άρθρου 5
παρ.1 Σ, ως
έκφανση του
δικαιώματος
ελεύθερης
ανάπτυξης της
προσωπικότητας»

1981.32· Χρυσόγονος, *Ατομικά και Κοινωνικά δικαιώματα*, 2006, σελ. 535· Μπέσλα- Βήκα, *Η συνταγματική κατοχύρωση των δικαιωμάτων σύναψης γάμου και ίδρυσης οικογένειας*, 1989, σελ. 101. Βλ. όμως και Παράρα, *Σύνταγμα και ΕΣΔΑ*, 1996, σελ. 139, ο οποίος δεν θεωρεί την ύπαρξη παιδιών απαραίτητη προϋπόθεση για την ύπαρξη οικογένειας και Δαγτόγλου, *Ατομικά Δικαιώματα Α'*, 1996, σελ. 326 επ. σύμφωνα με τον οποίο, ο γάμος συνιστά την άμεση, αλλά όχι και αποκλειστική προϋπόθεση για την ύπαρξη οικογένειας, ενώ όταν ελλείπει, θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη άλλα στοιχεία, όπως η φυσική συγγένεια, η συμβίωση και η ανελημμένη υποχρέωση αμοιβαίας διατροφής, στοιχεία δηλαδή πραγματικά.

(18) Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη, *ό.π. (σημ.2)*, σελ. 66. Έτσι και Περάκη, *ό.π. (σημ.7)*, σελ. 34.

(19) Περάκη, *ό.π. (σημ.7)*, σελ. 35.

(20) Έχει διατυπωθεί και η άποψη ότι κατά την ερμηνεία του 21 Σ στην εξώγαμη σχέση με τέκνο έχουμε δύο

οικογένειες, η μία της μητέρας με το τέκνο και η άλλη του πατέρα με το τέκνο, Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη, *ό.π. (σημ.2)*, σελ. 66· contra Περάκη, *ό.π. (σημ.7)*, σελ. 78-79, η οποία διατείνεται ότι θα πρέπει να απορριφθεί η άποψη αυτή καθότι παραβλέπει την πραγματικότητα.

(21) Απ Γεωργιάδης, ΧρΔ, 2015.3· Αγαλλοπούλου, ΝοΒ, 1989.866· Περάκη, *ό.π. (σημ.7)*, σελ. 80. Έτσι και κρατούσα Γερμανική θεωρία, Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη, *ό.π. (σημ.2)*, σελ. 80.

(22) Υπόθεση T-58/08 P, Α.Ρ. Roodhuijzen κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

Οικογενειακό δίκαιο

συνάγοντας επιχειρήματα τόσο από το άρθρο 72 του ΚΥΚ, όσο και από τον Κανονισμό 723/2004 (άρθρο 8). Συνέχισε λέγοντας: «ότι ακόμα όμως και αν η καταχώριση θεωρηθεί προαπαιτούμενο της αναγνώρισης της σχέσης, η προϋπόθεση πληρούται λόγω του συμβολαιογραφικού εγγράφου». Βλέπουμε ότι το ΔΕΕ δεν στέκεται, εν προκειμένω, στις προϋποθέσεις που θέτουν πολλές φορές τα κράτη για την αναγνώριση μιας ελεύθερης συμβίωσης. Έτσι, ενώ η σχέση αυτή δεν αναγνωρίζεται από το ολλανδικό δίκαιο, αναγνωρίστηκε από το Δικαστήριο.

Τέλος, η εξέταση της ελεύθερης συμβίωσης υπό το πρίσμα της ΕΣΔΑ έχει ιδιαίτερη σημασία για την εθνική έννομη τάξη για δύο λόγους. Ο πρώτος εντοπίζεται στο γεγονός ότι η ερμηνεία της από τη νομολογία του ΕΔΔΑ συνοψίζει το ελάχιστο θεσμικό κεκτημένο προστασίας προς το οποίο πρέπει να συμμορφώνεται κάθε κράτος που θέλει να αποτελεί μέρος του κοινού ευρωπαϊκού πολιτισμού. Ο δεύτερος και σημαντικότερος είναι η δυνατότητα που έχουν οι «αντιπαθείς μειονότητες» να κάνουν χρήση της ατομικής προσφυγής και να αναζητήσουν έννομη προστασία εκτός των κρατών όπου διαμένουν και όπου πιθανότατα δεν λαμβάνουν ισότιμη μεταχείριση με τους πολίτες της «πλειονότητας». Τα δικαιοδοτικά όργανα του Στρασβούργου δέχονται ότι η έννοια της οικογενειακής ζωής καλύπτει τόσο τη νόμιμη όσο και τη φυσική οικογένεια: μία σταθερή εκτός γάμου ετερόφυλη συμβίωση μπορεί να θεωρηθεί κατά την έννοια του άρθρου 8 ΕΣΔΑ ότι εμπίπτει στο πλαίσιο μιας οικογενειακής ζωής⁽²³⁾, καθώς για τον καθορισμό της τελευταίας δεν λαμβάνονται υπόψη μόνο οι δεσμοί συγγένειας, αλλά και επιπλέον κριτήρια, όπως η κοινωνία βίου που δημιουργείται από την ελεύθερη συμβίωση⁽²⁴⁾. Οι *de facto* οικογένειες, συνεπώς, απολαμβάνουν την ίδια νομική προστασία, όπως και οι νομότυπα συσταθείσες⁽²⁵⁾. Ειδικότερα, το Δικαστήριο,

στην πολύ σημαντική υπόθεση *Saucedo Gomez κατά Ισπανίας*, αναγνώρισε ρητά και αποδέχθηκε ότι η συμβίωση δύο προσώπων χωρίς γάμο για μεγάλο χρονικό διάστημα σημαίνει την ύπαρξη «οικογενειακής ζωής» κατά την έννοια του άρθρου 8 της Σύμβασης, ακόμη και εάν δεν υπάρχει γεννηθέν τέκνο από αυτήν τη συμβίωση, δίνοντας και στην δική μας συνταγματική θεωρία μια απάντηση (σχετικά με την προαναφερθείσα διαμάχη), ως προς το αν ζευγάρι χωρίς τέκνα υπάγεται στο άρθρο 21 παρ. 1 Σ. Τέλος, τον Φεβρουάριο του 2011 εκδόθηκε η απόφαση *Korosiδου κατά Ελλάδας*⁽²⁶⁾ που δικαίωσε μια 82χρονη ως προς τη χορήγηση σε αυτήν της σύνταξης του επί δεκαετίες συντρόφου της, με τον οποίο δεν είχε παντρευτεί, κρίνοντας ότι η σχετική απορριπτική απόφαση του ελληνικού Δημοσίου παραβιάζει το δικαίωμα της ηλικιωμένης γυναίκας για σεβασμό στην ιδιωτική και οικογενειακή της ζωή (άρθρο 8 ΕΣΔΑ).

IV. Προσωπικές & περιουσιακές έννομες σχέσεις στην ελεύθερη συμβίωση

A. Προσωπικές σχέσεις

1. Υπόσχεση για συμβίωση

Η βασική υποχρέωση που γεννάται με την ελεύθερη συμβίωση είναι η υποχρέωση για κοινότητα βίου. Στην περίπτωση του γάμου αυτή αναλαμβάνεται τυπικά, ενώ στην εξώγαμη συμβίωση αποτελεί συστατικό της στοιχείο⁽²⁷⁾. Ζήτημα γεννάται για το άλλο μέρος, για την περίπτωση που με την προσδοκία ελεύθερης συμβίωσης προέβη σε δαπάνες (π.χ ο ένας σύντροφος μισθώνει και επιπλώνει σπίτι, το οποίο δεν θα χρειαζόταν, αν δεν λάμβανε χώρα η συμβίωση). Ορθότερη φαίνεται εδώ η λύση της αναλογικής εφαρμογής της ΑΚ 1347 για τη θεμελίωση υποχρέωσης προς αποζημίωση εξαιτίας της ταυτότητας των περιπτώσεων και ειδικότερα εξαιτίας της εμπιστοσύνης που δημιουργείται μεταξύ των μνηστών ή

«η έννοια της οικογενειακής ζωής καλύπτει τόσο τη νόμιμη όσο και τη φυσική οικογένεια: μία σταθερή εκτός γάμου ετερόφυλη συμβίωση μπορεί να θεωρηθεί κατά την έννοια του άρθρου 8 ΕΣΔΑ»

(23) Απόφαση 8823/1979 (ΕΔΔΑ, 13/6/1979, *Marckx κ. Βελγίου*, σειρά Α, αρ. 31) και Απόφαση 37784/97 (ΕΔΔΑ, 19/1/1998, *Saucedo Gomez κατά Ισπανίας*, 4ο τμήμα).

(24) Προσφυγή υπ' αρ. 9697/82 (Απόφαση *Johnston κ. Ιρλανδίας* της 18/12/1986 Ολομ).

(25) Προσφυγή υπ' αρ. 16969/90 (Απόφαση *Keegan κ. Ιρλανδίας* της 26/5/1994 Ολομ).

και Προσφυγή υπ' αρ. 18535/91 (Απόφαση *Kroon κ. Ολλανδίας* της 27/10/1994 Ολομ).

(26) Απόφαση 9957/08.

(27) Βλ. ανωτέρω κεφ. I.

Η θέση της ελεύθερης συμβίωσης στο δικαιικό σύστημα

συμβίων⁽²⁸⁾. Με την ίδια λογική ενδείκνυται και η εφαρμογή αναλόγως της ΑΚ 1348, για τις επιδόσεις και την επιστροφή δώρων που έγιναν μεταξύ συντρόφων, πριν από τη σύσταση αυτής, με τις διατάξεις του αδικαιολόγητου πλουτισμού. Όμως, θα πρέπει να τονίσουμε ότι οι διατάξεις περί μνηστείας δεν επαρκούν για την επίλυση άλλων ζητημάτων. Αποτελούν χρήσιμο εργαλείο μέχρι και τη σύσταση της ελεύθερης συμβίωσης και όχι πέρα από αυτήν, διότι στις διατάξεις αυτές δεν προβλέπεται συμβίωση κατά την διάρκεια της μνηστείας.

2. Υποχρέωση για συμβίωση

Κατά την κρατούσα γνώμη στη θεωρία⁽²⁹⁾, οι ΑΚ 1386 και 1387 εφαρμόζονται αναλογικώς και στην ελεύθερη συμβίωση. Αυτό, διότι υφίσταται κατά την άποψη αυτή κενό, το οποίο θα πρέπει να καλυφθεί μέσω εφαρμογής των διατάξεων από το δίκαιο του γάμου. Γάμος και ελεύθερη συμβίωση αντιμετωπίζονται ως αξιολογικά όμοιες περιπτώσεις (κοινός βίος, στέγη, προγραμματισμός). Βέβαια έχει διατυπωθεί και αντίθετη γνώμη⁽³⁰⁾, η οποία ευθυγραμμίζεται με την κρατούσα στην νομολογία άποψη⁽³¹⁾, κατά την οποία δεν θα πρέπει να γίνει δεκτή αναλογική εφαρμογή των διατάξεων αυτών, διότι δεν συντρέχουν οι προϋποθέσεις αναλογίας και διότι είναι επιλογή των προσώπων να μείνουν εκτός του ρυθμιστικού πεδίου τους.

3. Επώνυμο συμβιούντων

Η ελεύθερη συμβίωση δεν συνεπάγεται καμία μεταβολή στο επώνυμο των συντρόφων, ούτε είναι δυνατόν να παραχωρηθεί από τον έναν στον άλλο, με κοινή συμφωνία, το δικαίωμα να φέρει το

όνομά του. Δεν δύναται να εφαρμοστεί η ΑΚ 1388 παρ. 2, διότι η ρύθμιση αυτή επιφυλάσσεται αποκλειστικώς για το καθεστώς του γάμου. Ασφαλώς, δύναται να χρησιμοποιήσουν στις κοινωνικές συναναστροφές τους ο ένας το επώνυμο του άλλου ή να το αλλάξουν δια της διοικητικής οδού όπως κάθε πρόσωπο⁽³²⁾.

4. Υποχρέωση πίστης

Έχει υποστηριχθεί ότι η ελεύθερη συμβίωση γεννά υποχρέωση σεξουαλικής πίστης κατά την διάρκειά της. Κατά την άποψη αυτή, αν μια τέτοια υποχρέωση δεν θεωρηθεί ενυπάρχουσα ή οι σύντροφοι ρητά συμφώνησαν το αντίθετο, τότε η συγκεκριμένη σχέση θα πρέπει να θεωρηθεί αντίθετη στα χρηστά ήθη. Κατά συνέπεια, η υποχρέωση πίστης αποτελεί βασική προϋπόθεση της εξώγαμης συμβίωσης, την οποία αναλαμβάνουν ενσυνείδητα τα μέρη⁽³³⁾. Αντιθέτως, άλλη άποψη δεν δέχεται ότι υπάρχει τέτοιου είδους υποχρέωση, παρά μόνο στον γάμο⁽³⁴⁾.

5. Δικαστική συμπαράσταση

Την αίτηση για υποβολή ενός προσώπου σε δικαστική συμπαράσταση, νομιμοποιούνται περιοριστικώς να υποβάλουν η σύζυγος, οι γονείς και τα τέκνα (ΑΚ 1667 παρ. 1 εδ.α). Ως εκ τούτου, αρχικώς, αποκλείεται ο σύντροφος. Μπορούν όμως οι σύντροφοι να συμφωνήσουν εκ των προτέρων ότι επιθυμούν, στο ενδεχόμενο να τεθεί κάποιος σε δικαστική συμπαράσταση στο μέλλον, να διοριστεί δικαστικώς συμπαράστατης του ο άλλος σύντροφος (ΑΚ 1669 εδ. α)⁽³⁵⁾.

6. Συναίνεση σε επιχείρηση ιατρικών πράξεων

Κατά τον ν. 3418/2005, γνωστό και ως Κώδικα Ιατρικής Δεοντολογίας, ορίζεται ρητώς (άρθρο 1 παρ. 4 περ. β' και 12 παρ. 2, περ. β', υποπερ.ββ' εδ β') ότι ο μόνιμος σύντροφος ως «οικείος», μπορεί να δώσει τη συναίνεσή του για την εκτέλεση ιατρικής πράξης στον άλλο σύντροφο, εφόσον ο τελευταίος δεν διαθέτει ικανότητα συναίνεσης (π.χ. περίπτωση τροχαίου ατυχήματος στο οποίο ο σύντροφος έχει τραυματιστεί σοβαρά και στερείται τις

«Έχει υποστηριχθεί ότι η ελεύθερη συμβίωση γεννά υποχρέωση σεξουαλικής πίστης»

(28) Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη,ό.π (σημ.2),σελ 122.

(29) Αγγαλοπούλου, Ελεύθερες συμβιώσεις, σε Γενέθλιον Γεωργιάδη, Τομ Ι, 2006, σελ. 14 επ.· Περάκη, ό.π (σημ.2), σελ. 24· Κουγιουμτζή, Αρμ,1991.1060, Παπαζήση σε ΑΚ Γεωργιάδη/Σταθόπουλου, άρθρ. 1393 αρ. 13· Νικολόπουλος, Η κοινότητα βίου στο οικογενειακό δίκαιο,ΝοΒ,1994.1107· Παπαχρίστου, ό.π (σημ.2), σελ. 192 ιδίως σημ. 21· Λέκκας, Ελεύθερη ένωση και πατρότητα κατά τον ΑΚ, 2003,σελ. 52· Κουμάντος, Οικ.Δικ, τομ Ι, 1988, σελ. 19, Περάκη, ό.π (σημ.7), σελ. 24.

(30) Απ Γεωργιάδης, ΧρΙΔ, 2015.5-7.

(31) ΑΠ 206/2011 ΝΟΜΟΣ· ΑΠ 1141/2007 ΝΟΜΟΣ· ΕφΑΘ 5530/2009 ΝΟΜΟΣ· ΕφΑντΜακ 54/2007 ΝΟΜΟΣ.

(32) Απ Γεωργιάδης, ΧρΙΔ 2015.7· Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη, ό.π. (σημ.2), σελ. 125.

(33) Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη, ό.π (σημ.2), σελ. 125.

(34) Απ Γεωργιάδης, ΧρΙΔ 2015.6.

(35) Απ Γεωργιάδης, ΧρΙΔ 2015.8.

Οικογενειακό δίκαιο

διανοητικές του λειτουργίες). Καθίσταται σαφές ότι εφόσον ο ίδιος ο νόμος δίνει τέτοια δυνατότητα και αναγνώριση στον σύντροφο, τότε μπορεί μια τέτοια συναίνεση να αποτελέσει αντικείμενο συμφωνίας και να παρέχουν αμοιβαίως εξουσιοδοτήσεις ο ένας στον άλλον για την περίπτωση αυτή⁽³⁶⁾.

Β. Περιουσιακές σχέσεις

1. Διατροφή & κοινή συμβολή στις οικογενειακές ανάγκες

Όσον αφορά την υποχρέωση για συμβολή στις ανάγκες της οικογένειας, και εδώ, κατά την κρατούσα γνώμη στην θεωρία⁽³⁷⁾ ορθότερο είναι να γίνει δεκτό ότι δύναται να αναγνωρισθεί αναλογικώς μια τέτοια υποχρέωση στην ελεύθερη συμβίωση. Πέραν της νομολογίας⁽³⁸⁾, αντίθετοι με αυτήν την άποψη είναι και η Ανδρουλιδάκη⁽³⁹⁾, η οποία θεωρεί ότι το σύστημα αυτό δεν μπορεί να εφαρμοστεί αναλόγως στην ελεύθερη συμβίωση, διότι είναι άγνωστο αν θα ήθελαν οι συμβιούντες να υπαχθούν σε αυτό και διότι η ΑΚ 1389 αποβλέπει σε πλήρη κοινότητα βίου. Κατά τον Γεωργιάδη⁽⁴⁰⁾, οφείλει κάθε σύντροφος να συμμετέχει στην κάλυψη κοινών αναγκών, χωρίς όμως αυτό να απορρέει από την ΑΚ 1389 αλλά από την αρχή της καλόπιστης εκπλήρωσης της παροχής, δηλαδή την οργάνωση του κοινού βίου, κατά την ΑΚ 288. Στο πεδίο της διατροφής, ευνόητο είναι ότι οι διατάξεις περί διατροφής δεν μπορούν να εφαρμοστούν στην ελεύθερη συμβίωση, διότι συνδέονται αποκλειστικώς με τον γάμο. Θα μπορούσε να υπάρξει συμφωνία μεταξύ τους ζεύγους για διατροφή του ενός από τον άλλο, ακόμα και μετά την λήξη της συμβίωσης, τότε όμως θα ήταν κάποια άλλη σύμβαση, όπως π.χ σύμβαση δωρεάς (ΑΚ 496), ισόβιας προσόδου (ΑΚ 840) ή *sui generis* ανώνυμο συνάλλαγμα⁽⁴¹⁾. Βέβαια, έχει διατυπωθεί και άποψη, η οποία αποδέχεται ότι είναι δυνατή η σύναψη σύμβασης

διατροφής, καλύπτοντας τα κενά από το δίκαιο της διατροφής⁽⁴²⁾.

2. Ρύθμιση οικογενειακής στέγης, κατανομή κινητών, τεκμήρια κυριότητας κινητών

Αρχικά, θα πρέπει να τονίσουμε ότι και η ελεύθερη συμβίωση (όπως ο γάμος) δεν επηρεάζει την περιουσιακή κατάσταση των συντρόφων κατά την ΑΚ 1397. Το ζήτημα που μας ενδιαφέρει, εν προκειμένω, είναι αν εφαρμόζονται οι διατάξεις αυτές αναλόγως και στην ελεύθερη συμβίωση. Όπως παραπάνω (υποχρέωση για συμβίωση, ρύθμιση βίου, συμβολή στις ανάγκες), έτσι και εδώ, υπάρχει έντονη έριδα μεταξύ της κρατούσας άποψης στην θεωρία⁽⁴³⁾, αλλά και τις νομολογίας⁽⁴⁴⁾, διότι στην ίδια προβληματική εντάσσεται το ζήτημα εφαρμογής του όλου συστήματος των διατάξεων αυτών. Ενώ όμως, όσον αφορά τις ΑΚ 1386, 1387 και 1389, η θεωρία βασιζόταν στο επιχείρημα της αναλογίας (για αυτό και το αντεπιχείρημα της μη αναλογίας και της μη επέμβασης στις προσωπικές επιλογές από τις αντίθετες φωνές), τώρα έρχεται να διαφοροποιηθεί. Υποστηρίζεται η εφαρμογή των παραπάνω διατάξεων στη βάση ότι οι ίδιες οι διατάξεις βασίζουν την ύπαρξή τους στο πραγματικό γεγονός της συμβίωσης, στο πλαίσιο της οποίας αναπτύσσεται και η κανονιστική ισχύ τους. Συγκεκριμένα, οι ΑΚ 1393, 1394 και 1395 ξεκινούν με την φράση: «σε περίπτωση διακοπής της συμβίωσης...», η δε ΑΚ 1398 ορίζει ότι «το τεκμήριο αυτό δεν ισχύει σε περίπτωση διακοπής της έγγαμης συμβίωσης». Ο Γεωργιάδης⁽⁴⁵⁾, ο οποίος δεν δέχεται την ανάλογη εφαρμογή των διατάξεων του δικαίου του γάμου (1386-1400 επ.), θεωρεί ότι όλα τα παραπάνω μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο συμφωνίας μεταξύ των συντρόφων, αρκεί να μην καταστρατηγείται ο γάμος και η αρχή του κλειστού αριθμού των οικογενειακών σχέσεων.

«οι διατάξεις περί διατροφής δεν μπορούν να εφαρμοστούν στην ελεύθερη συμβίωση, διότι συνδέονται αποκλειστικώς με τον γάμο»

(36) Απ Γεωργιάδης, ΧρΙΔ 2015.8.

(37) Βλ. σημ. 29.

(38) Βλ. σημ. 31.

(39) Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη, ό.π (σημ.2), σελ. 130-131.

(40) Απ Γεωργιάδης, ΧρΙΔ 2015.6.

(41) Απ Γεωργιάδης, ΧρΙΔ 2015.11.

(42) Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη στον ΑΚ Γεωργιάδη/Σταθόπουλο, άρθρ. 1485-1504 αρ. 89.

(43) Βλ παραπάνω σημ. 29.

(44) Βλ παραπάνω σημ. 31.

(45) Απ Γεωργιάδης, ΧρΙΔ 2015.8.

Η θέση της ελεύθερης συμβίωσης στο δικαιοσύστημα

3. Μέτρο επιμέλειας & παραγραφή

Λόγοι επιμέλειας επιτάσσουν την ανάλογη εφαρμογή της ΑΚ 1396. Επιχείρημα προς αυτή την κατεύθυνση, αποτελεί το γεγονός της εξαιρετικά στενής προσωπικής σχέσεως που υφίσταται μεταξύ των συντρόφων, των κοινών σκοπών του βίου αλλά και του ιδιαίτερου συνδέσμου εμπιστοσύνης που δημιουργείται. Υπάρχει κοινωνία μεταξύ των συντρόφων και όχι αντίθεση συμφερόντων, ώστε να προκρίνεται η εφαρμογή της ΑΚ 330⁽⁴⁶⁾. Από την άλλη, προκρίνεται και η ανάλογη εφαρμογή της ΑΚ 256, διότι η στενή προσωπική σχέση (ιδίως η μακροχρόνια) είναι ψυχολογικά ανασταλτικός παράγων για τη δικαστική επιδίωξη απαιτήσεων. Υφίσταται, κατά την ορθότερη άποψη, «ηθική αδυναμία» που δημιουργεί ανωτέρα βία και επιφέρει αναστολή παραγραφής κατά την ΑΚ 255⁽⁴⁷⁾.

4. Εξώγαμη συμβίωση: Επικαρπία & οίκηση

Όσον αφορά τον επικαρπωτή, καταρχήν, σύμφωνα με την ΑΚ 1142, το δικαίωμά του επί του ακινήτου συνίσταται σε πλήρη χρήση και κάλυψη αλλότριου πράγματος. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίπτωση κατά την οποία φίλος κύριος είναι π.χ. η σύζυγος, και ο σύζυγος ως επικαρπωτής, διαμένει με τη σύντροφό του στο ακίνητο⁽⁴⁸⁾. Λόγω του ότι θίγεται η οικογενειακή τάξη και θεωρείται η εν λόγω σχέση αντίθετη στα χρηστά ήθη, η σύζυγος δικαιούται να ασκήσει αγωγή κατά της συντρόφου, ώστε να την αποβάλει από το ακίνητο. Η ΑΚ 1184, αναφορικά με την οίκηση, κάνει λόγο για «οικογένεια» με την οποία δικαιούται να διαμένει ο δικαιούχος στο ακίνητο. Κατά την ορθότερη γνώμη⁽⁴⁹⁾, ο δικαιούχος μπορεί να διαμένει με τη σύντροφό του στο ακίνητο, ειδικά αν έχουν τέκνα, διότι βάσει του άρθρου 21 παρ.1 Σ θεωρούνται οικογένεια. Το ίδιο μπορεί να γίνει δεκτό και σε περίπτωση έλλειψης τέκνων, διότι ο κύριος του ακινήτου δεν μπορεί να επιβάλει τον τρόπο ζωής του, ούτε να κρίνει τις επιλογές του φορέα της οίκησης (άρθρ. 5 παρ.1 Σ).

5. Η τύχη των αποκτημάτων μετά τη λύση της συμβίωσης

Η αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα είναι μια αξίωση όμοιας φύσης και ίδιας αποστολής με την αξίωση αδικαιολόγητου πλουτισμού, αφού και οι δύο εδράζονται στην «αρχή της συμβολής»⁽⁵⁰⁾. Είναι αξίωση με αυτοτελείς όρους και πιο ανεπτυγμένη από αυτήν της ΑΚ 904⁽⁵¹⁾. Τούτο, διότι είναι απαλλαγμένη από το βάρος της απόδειξης του πλουτισμού εισάγοντας τεκμήριο προς τούτο (1/3) και διότι η έννοια της «νόμιμης αιτίας» δεν μνημονεύεται εκεί. Το ζήτημα το οποίο υπήρξε μέχρι προσφάτως αντικείμενο διχογνωμίας ήταν η δυνατότητα αναλογικής εφαρμογής της ΑΚ 1400 και επί ελεύθερης συμβίωσης ή, αντίστοιχα, της εφαρμογής των ΑΚ 904 επ. επί των αποκτημάτων των συντρόφων, μετά τη λύση της συμβίωσης. Βέβαια, η συζήτηση αυτή είχε θεωρητική και πρακτική αξία, πριν από τη θέσπιση του νέου νόμου για το σύμφωνο συμβίωσης, με το ν.4356/2015, όπου στο άρθρο 6 αυτού, λύνεται το ζήτημα της αναζήτησης των αποκτημάτων μεταξύ των ελευθέρως συμβιούντων, με προσφυγή στις διατάξεις του αδικαιολόγητου πλουτισμού, τερματίζοντας οριστικά την έριδα θεωρίας και νομολογίας ως προς το ζήτημα αυτό.

Η μέχρι πρότινος κρατούσα άποψη στην νομολογία⁽⁵²⁾, αλλά και μερίδα της θεωρίας⁽⁵³⁾ απέριπταν την ανάλογη

(50) Λέκκας, σε ΣΕΑΚ Γεωργιάδη, άρθρ. 1400 αρ. 12, όπου αναφέρει χαρακτηριστικά, ότι στο Σχέδιο της Αναθεωρητικής Επιτροπής Οικ. Δικαίου (1979) σχεδίαζαν την ρύθμιση της συμμετοχής στα αποκτήματα με παραπομπή στην ΑΚ 904.

(51) Σκορίνη, στον ΑΚ Γεωργιάδη- Σταθόπουλου, άρθρ. 1444, αρ. 35.

(52) ΑΠ 1926/2013 ΝΟΜΟΣ· ΑΠ 206/2011 ΝΟΜΟΣ· ΑΠ 874/2008 ΝΟΜΟΣ· ΕφΑΘ 5530/2009 ΝΟΜΟΣ· ΕφΑυτΜακ 54/2007 ΝΟΜΟΣ· ΠΠρΑθ 778/2004 ΝΟΜΟΣ, ΠΠρΑθ 163/2008, ΕφΑΔ 2009.926 με παρατ. Θ.Παπαχρίστου, ΠΠρΚοζ 163/2008 ΝΟΜΟΣ· ΜΠρΚοζ 204/1999, ΝοΒ 2000.1446. Βλ. όμως και την ΜΠρΡόδου 206/1991 ΝΟΜΟΣ, η οποία δέχτηκε έμμεσως την ανάλογη εφαρμογή συνυπολογίζοντας τα αποκτήματα κατά την ελεύθερη συμβίωση που προηγήθηκε του γάμου τους.

(53) Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη, ό.π (σημ.2), σελ. 133· Κατράς, Επώνυμο: Τροποποιήσεις του Αστικού Κώδικα σχετικά με την απόκτηση του επωνύμου, ΕλλΔνη, 1983.728· Παπανικολάου, Σύνταγμα και αυτοτέλεια του Αστικού Δικαίου, 2006, σελ. 134 επ., Απ Γεωργιάδης, ΟικΔικ, σελ. 350 επ· Χριστοδούλου,

«Η αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα είναι μια αξίωση όμοιας φύσης και ίδιας αποστολής με την αξίωση αδικαιολόγητου πλουτισμού»

(46) Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη, ό.π (σημ.2), σελ. 141-143.

(47) Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη, ό.π (σημ.2), σελ. 142.

(48) Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη, ό.π (σημ.2), σελ. 189-193.

(49) Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη, ό.π (σημ.2), σελ. 192.

Οικογενειακό δίκαιο

εφαρμογή της ΑΚ 1400. Από την άλλη, σημαντική μερίδα της θεωρίας⁽⁵⁴⁾ την δεχόταν. Επιπλέον, η κρατούσα στη νομολογία⁽⁵⁵⁾ άποψη αναδείκνυε την αξίωση αδικαιολόγητου πλουτισμού ως προέχουσα νομική βάση για την επιστροφή της αξίας των περιουσιακών παροχών κατά την ελεύθερη συμβίωση, για την αποκατάσταση της αδικαιολόγητης περιουσιακής μεταβολής και τον περιορισμό της αδικίας, σύμφωνα με τις επιταγές της ηθικής και επανορθωτικής δικαιοσύνης⁽⁵⁶⁾. Ειδικότερα, η μέχρι σήμερα νομολογία⁽⁵⁷⁾, θεωρούσε ότι καταρχήν δεν γεννάται αξίωση αδικαιολόγητου πλουτισμού, διότι οι εκατέρωθεν παροχές έλαβαν χώρα οικειοθελώς στα πλαίσια της ελεύθερης συμβίωσης και φέρουν χαρακτήρα δωρεάς η ανωνύμου συναλλάγματος. Βέβαια, η νομολογία δεν θα μπορούσε, μέχρι την ψήφιση του νέου νόμου, να αφήσει εντελώς απροστάτευτους τους ελεύθερως συμβιούντες. Έτσι, αναζήτησε, προκειμένου να αναγνωρίσει κατ'εξαίρεση την γέννηση της αξίωσης της ΑΚ 904, τρόπους ώστε να συνδέσει την παροχή με συγκεκριμένο λόγο λέγοντας⁽⁵⁸⁾: «στην εξώγαμη συμβίωση πρέπει να αποδεικνύεται, εκτός από την «κοινωνία βίου», και η ανταποδοτική βάση των εκατέρωθεν συμβολών, ότι δηλαδή εξ' αφορμής αυτής, δημιουργήθηκε σύνδεσμος εμπιστοσύνης με ειδικότερο περιεχόμενο την προσφορά παροχών ενόψει όχι ορισμένου αλλά οριστού ανταλλάγματος, το οποίο αν αθετηθεί ανατρέπει

την νόμιμη αιτία και γεννά την αξίωση της ΑΚ 904».

Αξίζει να αναφερθεί ότι τελευταία, και πριν τη θέσπιση του ν. 4356/2015 που λύνει πλέον το πρόβλημα, είχε σημειωθεί μεταστροφή στην νομολογία και συγκεκριμένα στην ΑΠ 1751/2014, όπου αναφέρεται: «... είναι δεδομένο της κοινής πείρας, ότι στα πλαίσια της ελεύθερης συμβίωσης προσώπων, οι συνήθειες παροχές γίνονται από ελευθεριότητα...δεν ισχύει όμως το ίδιο, και μάλιστα ως γενικός κανόνας, όταν πρόκειται για παροχές μεγάλης αξίας, οι οποίες ευλόγως προϋποθέτουν και έχουν ως βάση και θεμέλιο την συμβιωτική σχέση»⁽⁵⁹⁾.

Τέλος, η λύση σε όλη την παραπάνω διαμάχη δόθηκε με παρέμβαση του ίδιου του νομοθέτη με το ν.4356/2015 για το νέο σύμφωνο συμβίωσης και συγκεκριμένα με το άρθρο 6 αυτού το οποίο διαλαμβάνει: «στην περίπτωση ελεύθερης συμβίωσης χωρίς σύμφωνο, η τύχη των περιουσιακών στοιχείων που έχουν αποκτηθεί μετά την έναρξη της συμβίωσης (αποκτήματα) κρίνεται κατά τις γενικές διατάξεις του αδικαιολόγητου πλουτισμού. Οι διατάξεις αυτές εφαρμόζονται και σε εκκρεμείς δίκες». Όπως αναφέρεται στην αιτιολογική έκθεση⁽⁶⁰⁾, η προσθήκη της διάταξης αυτής ήταν απαραίτητη λόγω των αντιφατικών δικαστικών αποφάσεων που εκδίδονταν κατά καιρούς, καθώς και διότι φάνηκε η νομολογία να διαμορφώνει την τάση να μην αποδίδονται τα αποκτήματα στην απλή ελεύθερη συμβίωση, όχι μόνο με την ΑΚ1400, αλλά ούτε καν κατά την ΑΚ 904. Μάλιστα, λόγω των μεγάλων κοινωνικών διαστάσεων που έχει πάρει το ζήτημα, ο νέος νόμος διαλαμβάνει ότι η διάταξη θα εφαρμοστεί και σε ήδη εκκρεμείς δίκες.

V.Ειδικά: 932 εδ. γ'

Ο θεσμός της ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης διήνυσε την εξελικτική του πορεία μέσα από τα πεδία της ποινικής καταστολής και της αστικής αποζημιώσεως. Η ικανοποίηση αυτή αποτελεί το όριο της ανθρωπίνης δικαιοσύνης, καθώς πέραν του ότι αποβλέπει στην καταβολή χρημάτων ως αντιστάθμισμα του ψυχικού και ηθικού άλγους, αποβλέπει και στην ικανοποίηση του

«πριν τη θέσπιση του ν. 4356/2015 που λύνει πλέον το πρόβλημα, είχε σημειωθεί μεταστροφή στην νομολογία»

Σύμφωνο Συμβίωσης: Κατάλυση ή ενδοτικοποίηση του θεσμού του γάμου; Προς μια αξιολογική ομογενοποίηση του δικαίου της συμβίωσης, Δ 2009.365-366· Τσολακίδης, Ελεύθερη συμβίωση και αδικαιολόγητος πλουτισμός, ΕφΑΔ, 2010.888.

(54) Περάκη, ό.π. (σημ.7), σελ. 29 επ, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Παρατηρήσεις στην ΜΠρΚοζ 204/1999, ΝοΒ, 2000.1446· Κουμάντος, ό.π. (σημ.21), σελ. 19-20· Παπαχρίστου, ό.π. (σημ.2), σελ. 191-192· Παπαγόπουλος, ό.π. (σημ.10), σελ. 186· Νικολόπουλος, Η αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα, 1993, σελ. 77· Αγαλλοπούλου, ό.π. (σημ.29), σελ. 17.

(55) Βλ. σημ. 52.

(56) Σταθόπουλος σε ΑΚ Γεωργιάδη/Σταθόπουλου, άρθρ. 904 αρ 1.

(57) ΑΠ 351/1993 ΝοΒ 1994.998· ΑΠ 194/1990 ΝοΒ 1991.548· Εφ.Πατρ.Μακ 54/2007 ΝΟΜΟΣ· Εφ.Αθ 5530/2009 ΝΟΜΟΣ· ΠΠρ.Αθ 778/2004 ΝΟΜΟΣ· ΜΠρΚοζ 204/1999, ΝοΒ 2000.1446. Βλ. και ΑΠ 1751/2014, ΧρΔ 2015.270-271.

(58) Βλ. σημ. 57.

(59) ΑΠ 1751/2014, ΧρΔ 2015.270-271.

(60) ΚΝοΒ 2015.1801.

Η θέση της ελεύθερης συμβίωσης στο δικαιικό σύστημα

αισθήματος δικαίου⁽⁶¹⁾. Το ζήτημα που ενδιαφέρει εν προκειμένω είναι αν η ελεύθερη συμβίωση εμπίπτει ή όχι στην έννοια της «οικογένειας» κατά την ΑΚ 932. Βέβαια, όπως καθίσταται σαφές, η «οικογένεια» είναι μια αόριστη νομική έννοια. Ειδικότερα, ως προς τη διάταξη αυτή, η νομολογία⁽⁶²⁾ των ελληνικών δικαστηρίων διαπιστώνει ότι: «στη διάταξη αυτή δεν γίνεται προσδιορισμός της έννοιας του όρου «οικογένεια του θύματος», προφανώς διότι ο νομοθέτης δεν θέλησε να διαγράψει κατά τρόπο δεσμευτικό τα όρια ενός θεσμού, ο οποίος, ως εκ της φύσεώς του, υφίσταται αναγκαιώς τις επιδράσεις εκ των κοινωνικών διαφοροποιήσεων κατά τη διαδρομή του χρόνου». Έτσι την ερμηνεία της θα προσπαθήσουμε να την προσεγγίσουμε μέσα από τα κλασσικά μεθοδολογικά εργαλεία, ήτοι το γράμμα, το σύστημα και τον σκοπό της διάταξης. Αρχικά, μέσω του γράμματος του νόμου, μπορεί να συναχθεί με ασφάλεια το συμπέρασμα ότι πρόσωπα που δεν ανήκουν στη συνήθη γλωσσική σημασία του όρου «οικογένεια» δεν δικαιούνται χρηματικής ικανοποίησης λόγω ψυχικής οδύνης. Φίλοι, συνεργάτες και γενικώς άτομα που ανήκουν στο στενό κύκλο των γνωστών και οικείων του θύματος, δεν καταλαμβάνονται από το γράμμα του νόμου, ακόμα και αν πράγματι δοκίμασαν ψυχικό άλγος από το θάνατο.

Η νομολογία, για την οριοθέτηση της έννοιας της οικογένειας, προβαίνει σε κατ'έξοχήν συστηματική ερμηνεία της διατάξεως. Συνδέει την ΑΚ 932 με τις 57 και 59 ΑΚ. Ειδικότερα, έχει νομολογηθεί⁽⁶³⁾ ότι οι ΑΚ 57 εδ. β' και 59 καθορίζουν περιοριστικώς τα πρόσωπα, τα οποία δικαιούνται να ζητήσουν την προστασία της προσωπικότητας του αποθανόντος προσώπου και την επιδίκαση χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης. Όμως, το αγαθό που θίγεται στις ΑΚ 57 και 59 είναι η μνήμη του θανόντος. Αντίθετα, στην ΑΚ 932 εδ. γ' επιδικάζεται χρηματική ικανοποίηση σε εκείνα τα μέλη της οικογένειας του θύματος που δοκίμασαν

έντονο ψυχικό άλγος από το θάνατο, τα οποία είναι πιθανό να μην ταυτίζονται με τα αναφερόμενα στην ΑΚ 57 εδ. β' πρόσωπα (λ.χ. είναι πιθανόν να αισθάνεται πράγματι θλίψη η πεθερά για τη θανάτωση της νύφης της, αλλά από την άλλη να μην θίγεται η οικογενειακή της τιμή από την προσβολή της προσωπικότητας ή να εμφανίζεται ως δικαιούχος της ΑΚ 57 ο εκ διαθήκης κληρονόμος, ο οποίος μπορεί να μην ανήκει καν στην οικογένεια του θύματος π.χ. να πρόκειται περί αδερφικού φίλου).

Έτελος, η διαπίστωση του σκοπού του κανόνα, του λόγου δηλαδή για τον οποίο θεσπίσθηκε (ratio legis), είναι ο ασφαλέστερος τρόπος συναγωγής συμπερασμάτων για το πραγματικό νόημα του περιεχομένου του κανόνα και έτσι, το τελικά καθοριστικό κριτήριο για την ερμηνεία του. Ωστόσο, θα πρέπει στο σημείο αυτό να τονιστεί ότι ο σκοπός δεν απορροφά την επιλεγόμενη στο κείμενο του νόμου έκφραση «οικογένεια του θύματος». Αυτό σημαίνει ότι δεν αρκεί για την εφαρμογή της ΑΚ 932 εδ. γ' η αναγωγή μονιστικά στη συναντημένη με το νομοθετικό σκοπό πρόκληση ηθικού πόνου. Η τελολογική ερμηνεία της ΑΚ 932 εδ. γ' συνηγορεί υπέρ της ευθείας αναγνώρισης του επιζήσαντος συντρόφου ως δικαιούχου της αξίωσης χρηματικής ικανοποίησης λόγω ψυχικής οδύνης. Η ορθή, κατά τη γνώμη μας, άποψη, ότι στην έννοια της οικογένειας υπάγονται και οι ελευθέρως συμβιούντες, ακολουθήθηκε και από αποφάσεις δικαστηρίων της ουσίας, αλλά και από τη θεωρία⁽⁶⁴⁾. Από την άλλη, μερίδα της θεωρίας⁽⁶⁵⁾ έχει υποστηρίξει την άποψη ότι δεν χρειάζεται κάποια διεύρυνση της νομικής έννοιας της οικογένειας, προκειμένου να αναγνωρισθεί δικαίωμα εύλογης αποζημίωσης για ψυχική οδύνη,

«Η τελολογική ερμηνεία της ΑΚ 932 εδ. γ' συνηγορεί υπέρ της ευθείας αναγνώρισης του επιζήσαντος συντρόφου ως δικαιούχου της αξίωσης χρηματικής ικανοποίησης λόγω ψυχικής οδύνης»

(61) Καράκωστας, *Δίκαιο των αδικοπράξεων*, 2013, σελ. 444.

(62) ΟΛΑΠ 21/2000, ΧρΙΔ 2001.35.

(63) ΑΠ 1735/2006, ΧρΙΔ 2007.131· ΑΠ 775/2011 ΝΟΜΟΣ· ΕφΑρ 239/2013 ΝΟΜΟΣ.

(64) ΕφΑθ 3413/2001, ΕλλΔνη,2001.1358· ΕφΗραγλ 668/1979, Αρμ,1980.116. Βλ. και ΕφΑθ 727/2001, ΕλλΔνη,2001.1358, ΕφΠειρ 716/2003 ΔΕΕ,2005.84· Δεληγιάννης – Κορηλάκης, *ΕνοχΔικ* σελ. 295· Παναγόπουλος, *ό.π* (σημ.10), σελ.6· Παπαδοπούλου-Κλαμαρή σε ΣΕΑΚ Γεωργιάδη, *άρθρ.* 1463-1464, *αρ.* 51· Παπαχρίστου, *ό.π* (σημ.2), σελ. 192· Σπυριδάκης, *σημ.* υπό ΕφΑθ 618/1976 ΝοΒ,1976.726, Κλειδωνόπουλος, ΕλλΔνη,2003.905 επ.

(65) Ανδρουλιδάκη - Δημητριάδη, *ό.π* (σημ.2), σελ. 197, η οποία επικρίνει την υπ' αριθμ. 193/1976 ΜονΠρΚαρδ.

Οικογενειακό δίκαιο

αλλά είναι δυνατή η αναλογική εφαρμογή της διάταξης υπό ορισμένες προϋποθέσεις. Υποστηρίζεται όμως και η αντίθετη άποψη, σύμφωνα με την οποία, η αναλογική εφαρμογή της ΑΚ 932 εδ. γ' είναι *contra legem* και μάλιστα ανατρεπτική και του συνταγματικά κατοχυρωμένου θεσμού του γάμου. Η υπαγωγή της έγγαμης και της ελεύθερης συμβίωσης στις ίδιες ευνοϊκές ρυθμίσεις αντιμετωπίζει προβλήματα συνταγματικής νομιμότητας⁽⁶⁶⁾.

Ειδικά σε σχέση με την εφαρμογή της ΑΚ 932 εδ. γ' επί ελεύθερης συμβίωσης, το Πρωτοδικείο Καρδίτσας, ήδη από το έτος 1976⁽⁶⁷⁾, με μία καινοτόμο για τα κοινωνικά δεδομένα της εποχής απόφασή του, επιδεικνύοντας σαφώς νεωτεριστική διάθεση, δέχθηκε ότι χρηματική ικανοποίηση για ψυχική οδύνη δικαιούται και «ο εν παλλακεία συζών μετά γυναικός δια τον θάνατον αυτής», ο οποίος συμβίωνε από 15ετίας με τη θανούσα «ως εν νομίμω γάμω, εν αγάπη και αφοσίωσει» και είχε αποκτήσει μαζί της δύο τέκνα, τα οποία είχε εκουσίως αναγνωρίσει. Παρόλα αυτά, πρόσφατες αποφάσεις του Αρείου Πάγου⁽⁶⁸⁾ αρνήθηκαν την εφαρμογή του 932 εδ. γ' στα πρόσωπα εκείνα που συζούσαν σε ελεύθερη συμβίωση με το θύμα χωρίς καμία πρόθεση για μελλοντική σύναψη γάμου, κρίνοντας ότι οι ελεύθερως συμβιούντες δεν μπορούν να υπαχθούν στην έννοια της οικογένειας (την οποία, πάντως, το δικαστήριο αντιλαμβάνεται αρκετά ευρεία, συμπεριλαμβάνοντας σε αυτήν και τους αγγιστείς πρώτου βαθμού) και ότι ούτε αναλογική εφαρμογή του άρθρου ως προς αυτούς μπορεί να χωρήσει.

Συμπεράσματα

Αν ήθελε κανείς να κάνει έναν απολογισμό, θα κατέληγε στο συμπέρασμα, ότι σε πολλές περιπτώσεις εφαρμόστηκαν κατ'αναλογία οι διατάξεις του οικογενειακού δικαίου. Είναι φανερό, ότι η ελεύθερη συμβίωση δεν είναι πραγματικό γεγονός έξω από τον χώρο του δικαίου, αλλά ούτε και εντελώς έξω από τον

χώρο του οικογενειακού δικαίου. Αυτό συμβαίνει διότι ελεύθερη και έγγαμη συμβίωση είναι τόσο κοντά, που δεν δύναται η μία να αγνοήσει την άλλη και δεν δύναται η μία να μην επηρεάσει την άλλη. Αυτό αποδεικνύεται εξάλλου και με την θέσπιση του ν.4356/2015 για το νέο σύμφωνο συμβίωσης όπου στο άρθρο 6 αυτού προβλέπεται ρητή ρύθμιση για την ελεύθερη συμβίωση, λύνοντας ικανοποιητικά το πρόβλημα της αναζήτησης των περιουσιακών αποκτημάτων σε αυτήν, πρόβλημα το οποίο ταλάνιζε θεωρία και νομολογία για αρκετά χρόνια. Έτσι, επιβεβαιώνεται ότι έργο και απώτερος σκοπός του νομοθέτη και μέσω αυτού της νομικής επιστήμης, είναι να προσαρμόζεται σε αυτές τις μεταβολές, λιγότερο ή περισσότερο να τις προλαβαίνει και πάντως να επενεργεί επηρεάζοντας τις αντιλήψεις και την συμπεριφορά των ατόμων και ολόκληρης της κοινωνίας. Σημαντικό βήμα προς αυτό έγινε με το νέο σύμφωνο συμβίωσης, όχι μόνο διότι λύνει το πρόβλημα των περιουσιακών μετακινήσεων των ελεύθερως συμβιούντων, αλλά και γιατί αναγνωρίζει την κοινωνική ανάγκη να επεκταθεί η εφαρμογή του συμφώνου συμβίωσης και στα ομόφυλα ζευγάρια.

•••••

«σε πολλές περιπτώσεις εφαρμόστηκαν κατ'αναλογία οι διατάξεις του οικογενειακού δικαίου»

(66) Κλειδωνόπουλος, ΕΛΛΔνη 2003.908.

(67) ΜΠρΚαρδ 193/1976 ΝοΒ, 1977.776 με σημ. Παπαδημητρίου.

(68) ΑΠ 434/2005 ΕΛΛΔνη 2005.1062· ΑΠ 1735/2006 ΧρΔ 2007.131· ΑΠ 1141/2007 ΝοΒ 2007.2334· ΑΠ 1541/2009 ΧρΔ 2010.528.